MAX BLECHER: A MITTELEUROPEAN LITERARY EXPERIMENT

Lăcrămioara Berechet
Prof. PhD., „Ovidius" University of Constanţa

Abstract: The study engages in the reading of Max Blecher's novels from the point of view of the literary experiment, exemplified, in Central Europe, by the "Viennese diary". We are interested in the relation text-to-world, possible world-to-text, the fictional spaces of the manifested world, called by the author "Immediate Irreality", the literary topoi of the refusal of reality and the refuge in a controlled delirium by means of paranoia critique, the identity crisis, the issue of authenticity in the context of the Mitteleuropean cultural-literary model.

Keywords: Max Blecher, Mitteleuropa, literary experiment, authenticity, Viennese diary.

Deşi se descrie circumscris unui spaţiu geografic inconstant, spiritul literaturii central-europene transcende frontierele acestui areal, precizându-şi în mod evident un spaţiu literar, legitimat prin textele care-i cartografiază un ethos. Conform cu Timothy Garton Ash[1] şi Jacques le Rider[2] mitteleuropa este un concept identitar, care se manifestă într-un context cu geografie variabilă, precizând distincţia între o Europă bizantină, greco-ortodoxă şi o Europă catolic-protestantă. Pe de altă parte, Vladimir Tismăneanu (Agora, 1990, nr.1) include în tradiţia Europei Centrale, alături de civilizaţia Berlinului şi de experimentele literare şi culturale ale Pragăi, ale Vienei, ale Budapestei, ale Rotterdamului şi pe cele ale Bucureştiului. Şi, dacă îl amitim pe Eugen Ionescu, acesta afirma că formaţia sa intelectuală se instilează spaţiului mental al mijlocului european. Urmărind cercetarea mai recentă, Michael Heim, [3]Tony Judt,[4] Jacques le Rider, Virgil Nemoianu[5] susţin că Mitteleuropa se defineşte ca o zonă pluralistă şi multiculturală, un spaţiu tampon între Germania şi Rusia, păstrând peste timp, identitar, idealul intimist de tip Biedermeier. Areal al marilor agonii, dar şi al efervescenţei intelectuale, al marilor anxietăţi, dar şi al exaltărilor, Mitteleuropa asociază o literatură considerată adesea ex-centrică, în opinia lui Milan Kundera[6] imposibil de înţeles, fără a face recurs la memoria sa traumatizată.

Conform opiniei lui Virgil Nemoianu se prelungeşte în spaţiul creaţiilor literare până în secolul al-XX-lea, cum nu se întâmplă în literatura vest europeană, ca referinţă identitară, *Sturm-und-Drang*-ul, la pachet cu filozofiile idealiste, cu teoriile herderiene şi cu tipologiile goetheene. Pe de o parte dadaismul, expresionismul, experimente literare care înnoiesc definitiv gândirea literară, pe de altă parte armonie, cumpătare, concepte determinate de morfologia spaţială a plaiului, idealizarea micului orăşel fixat într-o metaforă atemporală, respingerea cu ostilitate a civilizaţiei tehniciste. În cadrul aceleiaşi "geografii literare"[7],

[1]Timothy Gorton Ash, *Mitteleuropa*, N.Y., 1987.
[2]Jacques le Rider,*Mitteleuropa*, PUF, Paris, 1994.
[3]Michael Heim,*Un Babel fericit*, Editura Polirom, Iaşi, 1999.
[4]Tony Judt,*Europa iluziilor*, Editura Polirom, Iaşi, 2000.
[5]Virgil Nemoianu, *Mitteleuropa cosmopolitismul austriac şi conceptul de stat-naţiune*, în *Europa centrală, Nevroze, dileme, utopii*,Editura Polirom, Iaşi, 1997.
[6]Milan Kundera, *Tragedia Europei Centrale*, în *Europa centrală, Nevroze, dileme, utopii*,Editura Polirom, Iaşi, 1997.
p. 221 şi urm.
[7] Cornel Ungureanu, op. cit.

emblematici pentru Europa Centrală, Tristan Tzara, Urmuz, Eugen Ionescu experimentează avangarda şi reuşesc să impună canonului occidental stranietatea literaturiii lor. În aceeaşi perioadă, expresionismul şi grupul de la Gândirea reactualizaează o sensibilitate post-romantică, sondând structurile psihologiei abisale şi supralicitând caracterul etnic al ortodoxiei. Şi în ansambul aceluiaşi tablou, sămănătorismul şi poporanismul îşi revendică imaginile cumpătării, impun romanul istoric, reafirmă conştiinţa naţională, identifică dimensiunea mitico-mistică a istoriei astfel încât la graniţa dintre literatura slav-ortodoxă şi cea occidentală apar convieţuiri paşnice.

În acest univers cultural apar experimentele litarare ce abandonează realul, în favoarea refugiului într-un delir controlat, cum se întâmplă la Bruno Schulz şi Kafka, iar la noi, în literatura lui Max Blecher (1909-1938).[8] Scriitorul experimentalist[9] este interesat de relaţia text- lume, text- lumi posibile, de spațiile ficționale din irealitatea lumii fenomenale, sau de lumea visului treaz. Delirul analizat critic sau lumea viscerelor, materia vie ori lumea propriului sânge, metamorfoza unui trup în descompunere situează opera lui Max Blecher în postmodernitate. Textele sale, *Întâmplări în irealitatea imediată* (1935), *Inimi cicatrizate*, (1936), *Vizuina luminată,* jurnalul de sanatoriu apărut postum (1971), construiesc discursul pe tema realităţii refuzate, în favoarea refugiului într-un delir controlat prin metoda paranoii critice şi prin tehnica visului treaz.Tema de fond rămâne criza identităţii, problematica autenticităţii experimentată de Blecher, fixând relaţia directă trup-text. Tânărul autor anticipa conceptul *texistenţei* al generaţiei optzeciste regăsit în proza lui Mircea Cărtărescu (*Visul*), Simona Popescu (*Exuvii*) şi Gheorghe Crăciun (*Frumoasa fără corp*).

Naratorul la persoana întâi, o instanţă narativă înstrăinată de obiectul contemplării, descrie lucid, cu o detaşare terifiantă, metamorfoza fantastică a propriului trup aflat într-o teribilă deteriorare din pricina unei boli incurabile. Rătăcirea dedalică în propriul sânge transformă scrierea într-un act viu, la fel cum, în *Cuvânt împotriva maşinii de scris,*Mircea Cărtărescu identifica în actul de producere al textului literar o sursă de suferinţă, asemănătoare unei eviscerări. Pe de altă parte, discursul reconstituie mecanismele lucid declanşate de paranoia critică: “Când privesc mult timp un punct fix pe perete mi se întâmplă câteodată să nu mai ştiu cine sunt şi unde mă aflu. Simt atunci lipsa identităţii mele de departe ca şi cum aş fi devenit o clipă, o persoană cu totul străină. Acest personagiu abstract şi persoana mea reală îmi dispută convingerea cu forţe egale. (…) identitatea mea se regăseşte ca în acele vederi stereoscopice unde cele două imagini se separă uneori din eroare şi numai când operatorul le pune la punct, suprapunându-le dau deodată iluzia reliefului”. 10

Instanţa narativă proiectează în text o poetică a rătăcirii prin spaţiile dedalice ale propriului sânge, personajul experimentând angoasa izolării totale de lumea din afară. Poetica spaţiilor închise, a locuinţelor antropomorfe circumscrie în text topologii bisemice : mormânt-leagăn, mormânt-cameră nupţială. Intrarea în aceste spaţii permite refacerea la nivel simbolic a eului ideal nescindat, ajutând la depăşirea stadiului schizoid al fiinţei.Se instituie starea de gol-plin, constientizarea vidului, a stării de vacuum. Situaţia limită în care se află personajul lui Max Blecher, suferinţa fizică, moartea iminentă, generează saltul în ordinea existenţei sale, îl ajută să trăiască dincolo de stereotipii, de clişee, de iluziile „irealităţii imediate”. Ar putea fi o experienţă religioasă, însă este mai mult un drum către sine, realizat printr-o analiză stoică, într-o perfectă stare de neclintire interioară.

Halucinant, datorită refuzului implacabil al realității, demersul cunoaşterii este subiectiv şi iraţional. Experienţe intime, inefabile, călătoria în propriul sânge, experienţa fotografiei, moartea, experimentate suprarealiste, visul controlat de veghe, singurul autentic,

[8]*Întâmplări în irealitatea imediată* (1935), *Inimi cicatrizate*, (1936), *Vizuina luminată,* jurnalul de sanatoriu apărut postum (1971).
[9] Marin Mincu,*Avangarda literară românească*,Editura Minerva, Bucureşti, 1983.
[10]Max Blecher, *Î ntâmpări în irealitaea imediată*, Editura Princeps, Iaşi, 2006, p.145.

sunt forme de comunicare cu lumea subconştientului: "Când stau după amiaza în grădina, în soare şi închid ochii, când sunt singur şi închid ochii şi strâng pleoapele, regăsesc întotdeauna aceeaşi întunecime nesigură, aceeaşi cavernă intimă şi cunoscută, aceeaşi vizuină calduţă şi iluminată de pete si imagini neclare, care este interiorul trupului meu, conţinutul <<persoanei>> mele de dincoace de piele"[11] "In jurul meu a revenit viaţa pe care o voi trăi până la visul următor. Amintiri şi dureri prezente atârnă greu în mine şi eu vreau să le rezist, să nu cad în somnul lor, de unde nu mă voi întoarce poate niciodată…. Cine mă va trezi?"[12] Într-o scrisoare către Saşa Pană scriitorul definea idealul scrisului său ca experiment suprarealist în linia lui Salvador Dali, năzuind să transcrie atentic dementa esenţială şi lucidă a delirului halucinatoriu, perfect lizibil, o sfâşiere durereroasă a *texistenţei,* în termenii postmodernităţii: "Tot ce auzeam, tot ce se petrecea alături se cufunda într-o ameţeală şi o nedumerire intensă: ştiam valoarea fiecărui cuvânt şi înţelegeam ce-mi spunea infirmiera(…) dar totul rămânea descusut şi inconsistent, fiecare cuvânt detaşat de celălalt(…) îmi lipsea legătura lor vitală, firul acela care să-mi dea senzaţia că totul e închegat şi că eu trăiesc ceea ce se petrece în jurul meu".[13]

Ca şi Kafka, Max Blecher scrie jurnalul visului treaz, nu este preocupat de viaţa sa, nu consemnează nici măcar avatarurile bolii, în maniera proustiană: "Este, cred, acelaşi lucru a trăi sau a visa o întâmplare (…) Dacă aş vrea de exemplu să definesc în mod precis în ce lume scriu aceste rânduri mi-ar fi imposibil(…) poate că ar trebui să mă îndoiesc de realitatea acestor fapte şi să le consider visate."14 Transcriptorul acestor stări trăieşte în priză directă ilogismul cotidianului, pe care îl percepe ca pe o o lume fantastică: "în ce constă atunci importanţa unei clipe în momentul când e încă prezentă?(…) ce sens are dânsa?(…) însemnătatea unei clipe? Daţi-mi voie să râd. Clipele vieţii noastre au însemnătaea cenuşii care se cerne."15 Ieşirea din sine este de asemenea tema poetică a simbolistului Rimbaud: "car je est un autre". Accesul la celălalt, la eul profund, la nivelulul unei conştiinţe superioare, identificată ca stare de vacuum, golire de propriul ego, stare de iluminare revelată în "vizuina" trupului exorcizat de suferinţă. Naratorul notează momentele favorabile, în care pătrunde în realitatea sinelui. Notaţia este rece, detaşată, lucidă. Educarea atenţiei induce privirea conştientă, cale de acces către "vizuina luminată": " şi asfel trăim toate zilele vieţii în neantul acesta sensibil cu contracţiuni dureroase şi neînţelegeri definitive. În vidul acesta creăm sentimente care sunt parcele de vid şi care nu există decât în spaţiul nostru imaterial interior şi în vidul acesta credem că trăim în lume, în timp ce el absoarbe totul, pentru totdeauna".

Tema călătoriei fantastice în propriul sânge are atributele unui exerciţiu spiritual, descinderea în "cavernele propriului trup" în materia vie, rămâne un subiect epic unic, până la Blecher în literatura română: "În clipa când scriu, pe mici canaluri obscure, în râuleţe vii, şerpuitoare, prin întunecate cavităţi săpate în carne, cu un mic gâlgâit ritmat de puls se revarsă în noaptea trupului, circulând printre cărnuri, nervi şi oase, sângele meu (…)este sângele pur, lumea fiinţelor de artere şi a corpurilor fibroase, este lumea pe care nu mi-o imaginez, ci care există aşa cum o văd sub pielea oamenilor şi a tuturor animalelor. În clipa când scriu şi când mă gândesc la dânsa."[16] Considerat singurul kafkian al literaturii române[17], critica a surprins tensiunea discursului epic ce reiese din forţa angajată în actul evadării din real, cu orice preţ, inclusiv cu preţul dementei asumate.

[11] Max Blecher, *Vizuina luminată*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1971,p. 69.
[12]Max Blecher, *Întâmpări în irealitaea imediată*, Editura Princeps, Iaşi, 2006, p. 224.
[13] Max blecher, *Vizuina luminată*, Eitura Cartea Românească, Bucureşrti, 1971,p. 141.
[14] Idem.
[15] Ibid. p..15.
[16]Max Blecher, *Vizuina luminată*, Editura Cartea Românească, Bucureşrti, 1971p. 69.
[17] Ion Negoiţescu, *Istoria literaturiii române*, Editura Minerva, Bucureşti. 1991.

Romanul jurnal al lui Max Blecher se detaşează de formula lui Gerard Genette,[18] a unui epitext privat, nu reprezintă nici textul care înlocuieşte lipsa de inspiraţie a scriitorului creator, ci se apropie de formula reconstituită de Jacques le Rider[19] în cazul lui Arthur Schnitzler sau Robert Musil, la care ficţiunea controlează scriitura diaristă, din neputinţa diaristului de a-şi trăi propriul timp ca pe unul istoric. Tematic, jurnalul se înscrie în perioada de aur a modernităţiii vieneze, conform teoriei aceluiaşi autor, criza identităţii fiind o constantă în lumile reprezentate artistic.[20] Căutarea antrenează în jurnalul mittteleuropean un discurs aproape mistic, din care Dumnezeu este absent.

Jumătate de veac mai târziu, Mircea Cărtărescu va prelungi lecţia blecheriană a visului treaz, *textul-vis* se scrie acum prin controlul semiotic asupra simbolului oniric, prin ceea ce Pontalis numeşte *sfâşierea ţesăturii,* recuperând *eul ideal*, nescindat prin oglindirea în celălalt[21]. Reiterant, motivul oglinzii, întotdeauna acoperite, sugerează, cel puţin în *Visul*, respingerea actului specular, un refuz al stadiului oglinzii, o retragere într-o fantasmă compensatorie, acolo unde chipul matern şi chipul patern se suprapun, într-o fiinţă diadică, mult căutată. Scriptorul se retrage prin vis în spaţiul fantasmelor şi recuperează *eul ideal*, iar textul devine o acoperitoare de oglinzi, o textilă. Pentru Max Blecher visul este reuşit numai dacă acoperă totul, realitaea: '' În jurul meu a revenit viaţa pe care o voi retrăi până la visul următor. Amintiri şi dureri prezente atârnă greu în mine şi eu vreau să le rezist, să nu cad în somnul lor, de unde nu mă voi întoarce, poate, niciodată… Cine mă va trezi?"[22]

Eul narant nu stagnează în repetiţiile cotidianului, nu are plăcerea narcisiacă de a-şi reflecta eul, dimpotrivă, se goleşte de orice formă egotică. Nu suferă de patimile eului. Dublul său fotografic, descoperit din întâmplare într-o vitrină îi creează senzaţia separării de sine, o scindare lacaniană a eului ideal în fragmente imperfecte de identităţi conjuncturale, care înspăimântă.:"Întâlnirea aceasta bruscă cu mine însumi, imobilizat într-o atitudine fixă, acolo, la marginea bâlciului, avu asupra mea un efect deprimant(...) Într-o clipă avui senzaţia de a nu exista decât pe fotografie. Inversarea aceasta de poziţii mintale mi se întâmpla adesesa în cele diferite împrejurări."[23]Cel mai aproape de teoriile despre jurnal pare a fi Max Blecher de percepţia scriiturii diariste ca index explicativ al unui sine care se scrie şi devine text[24]. Existenţa se converteşte în scriitură, scriitura în existenţă. Nici identitatea evreiască nu se distinge din paginile romanelor sale, prin semnele aparteneţei la o cultură superioară, sau prin accentele endogame ale reflexelor sioniste, dar nici prin complexele unei vinovăţii ancestrale convertite în religiozităţi menite să salveze sufletul căzut.

Dacă ar fi să reconstituim un loc comun al romanleor lui Blecher cu literatura vieneză, conformă descrieii realizate de Jacques le Rider, atunci am opta pentru tema morţii, de influenţă barocă. Egon Schiele, portretele lui Gustav Klimt mort sau portretul soţiei pe patul de moarte ori la Oskar Kokoschka *Autoportret pe patul de moarte* sau la Durer, *Portretul artstului bolnav*,sunt modele perfecte care surprind o obsesivă nevoie de a imortaliza trecerea de la aparenţele irealităţii imediate. Expresionismul lui Van Gogh care îşi realizează portertul ca mutilare, se înscrie în aceeaşi serie tematică. Romanele sale sunt autoportrete ale artistului înaintea marii treceri, de parcă nu viaţa ci prezenţa morţii în trupul bolnav ar trebui imortalizată, ca şi cum, în mod halucinant şi-ar dori să prindă chipul celei ce este interzisă

[18] Gerard Genette, *Palimpsestes,* Seuil,Paris, 1981,1987.
[19] Jacques le Rider, *Jurnale intime vieneze*, Editura Polirom,Iaşi, 2001.
[20] Printre temele fundamentale ale acestei perioade Jacques le Rider notează: interculturalitatea creativă, mitul habsburgic, problematica naţionalismului, individualismul neangajăriiii, cele două figuri ale modernităţii, femeia şi evreul, criza culturală şi criza propriei identităţi.
[21] Jacques Lacan, *Ecrits*, Editions du Seuil, Paris, 1966.
[22] Max Blecher, *Vizuina luminată*, Eitura Cartea Românească, Bucureşti, 1971, p.123.
[23] Op. cit. p. 176.
[24] Roland Barthes, *Oeuvres complètes*, vol. III, Paris, I995, cap. Délibération.

vederii unui muritor, după ce trupul a fost golit de toate iluziile vieţii: ”tot ce facem, tot ce gândim dispare în aer definitiv, pentru totdeauna. În aer dispar toate acţiunile noastre fără urme, ridic mâna şi în urma traiectului parcurs aerul s-a refăcut imediat şi e tot aşa de limpede şi de indiferent ca şi cum nimic n-ar fi trecut printr-însul”[25]Expresivitatea discursului se regăseşte în forţa cu care scriitorul distruge imaginea desfigurată a trupului, descoperit ca univers al unor lumi nebănuite, ireale prin absurditatea inconstanţei: ”Într-o astfel de lume oamenii n-ar mai fi fost nişte excrescenţe multicolore şi cărnoase, pline de organe complicate şi putrescibile, ci nişte goluri pure, plutind ca nişte bule de aer prin apă, prin materia caldă şi moale a universului plin.”[26]

Max Blecher aparţine generaţiei lui Camil Petrescu, Anton Hoban, Mircea Eliade, scriitori care problematizează diferit autenticitatea, deschizând dialogul lteraturii române interbelice cu modele cultural literare diferite: vest european, oriental, central-european, literatura română, în perioada interbelică, gestionând armonios dialogul culturilor care o influenţează. Aflată în căutarea propriei identităţi, se deschide faţă de mai multe centre cultural-literare, ignorând cu emancipare graniţele impuse artificial prin argumente de autoritate sau prin exerciţii de putere. Permisivitatea sa în raport cu vecinătatea “celuilalt”, aflat la Vest sau la Est, adaptarea propriilor tipare de cultură la paradigmele unor centre de emergenţă culturală, desemnează o atitudine “globalistă” şi rostuirea unei culturi de sinteză. Ceea ce rezultă este *un sine social complex,* conform cu teoriile lui Richard Jenkins[27] și Anthony Giddens[28] , *un sine cu multe fațete,* reflectând complexitatea procesului cultural de constituire, care implică un spectru larg de ” alții”, și de situații externe. Acest sine complex este întotdeauna un sine unitar, nu un colaj de părți heterogene, însă un sine nesigur, deoarece dialogul cu ”ceilalți” nu poate fi întotdeauna previzibil și nici manipulabil.[29] Astfel, policentrismul marginii reflectă schimbările inerente ale centrelor, pe care istoria le consemnează în dinamica sa. Identitatea multiplă a culturii de margine, sinele său complex reflectă în dimensiunile modeste hologramа lumilor posibile care s-au succedat august în centrul puterii.

Cultura de margine fărâmiţează canonul, cum observa Harold Bloom, fragmentează lumea, desfiinţează regulile, accentuează dez-ordinea, relativizează centrul, deschide paradigmele experimentelor literare, aşa cum se întâmpă şi cu opera lui Max Blecher, un autor preluat de scriitorii momentului literar '80, receptat creativ de critica literară mai nouă[30] precum şi de experimentul cinematografic, dacă ne referim la ecranizarea foarte premiată de critica de film a operei lui Max Blecher, realizată de regizorul Radu Jude, *Inimi cicatrizate*. Se pare că, după ce închide tragedia marilor imperii, marginea îşi deschide propria condiţie, retrăgându-se securizant și compensativ în nostalgia acelui utopic nicăieri. La margini timpul cunoaşte un altfel de odihnă. Aici policentrismul îmbogăţeşte fericit Turnul Babel, atunci când “celălalt” încetează să fie privit ca “străin”, ci ca o formă glorioasă a spiritului unei culturi, reintegrate în unitate. Mircea Eliade numea această margine un spaţiu punte, alţii îl numesc un spaţiu de interferenţă ori un spaţiu al sintezelor rânduitoare.

---

[25] Max Blecher, *Vizuina luminată*, Eitura Cartea Românească, Bucureşrti, 1971 P.112.
[26]Max Blecher, op.cit. p.168.
[27] Jenkins, Richard, *Identitatea socială*, București,Editura Univers, 2000.
[28] Giddens Anthony, *Consecințele modernității*, București,Editura Univers, 2000.
[29]Giddens Anthony, op. cit p. p.71.
[30]Anca Chiorean, *Patru dimensiuni reale în irealitatea imediată. Eseu despre stratigrafia imaginarului blecherian,* Cluj-Napoca, Editura Avalon, 2015, Doris Mironescu, Viața lui M. Blecher. Împotriva biografiei, Iași, Editura Timpul, 2011, Florin Corneliu Popovici, *Max Blecher și retorica autenticității*, București, Institutul de Istorie și Teorie Literară "G. Călinescu", 2009,Gabriela Glăvan, *M. Blecher - maestrul și umbra. O paradigmă în devenire în Viraj în ireal. Modernități particulare în literatura română interbelică*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2014

BIBLIOGRAPHY

Ash, Timothy Gorton, *Mitteleuropa,* N.Y., 1987.

Barthes, Roland, *Oeuvres complètes,* vol. III, Paris, 1995.

Blecher, Max, *Întâmplări în irealitaea imediată*, Editura Princeps, Iaşi, 2006

Blecher, Max, *Vizuina luminată*, Editura Cartea Românescă, Bucureşti, 1971,p.69.

Blecher,Max *Vizuina luminată*, Eitura Cartea Românească, Bucureşrti, 1971 P.112.

Chiorean, Anca, *Patru dimensiuni reale în irealitatea imediată. Eseu despre stratigrafia imaginarului blecherian,* Cluj-Napoca, Editura Avalon, 2015.

Genette, Gerard, *Palimpsestes,* Seuil,Paris, 1981,1987.

Giddens Anthony, *Consecințele modernitãþii*, București,Editura Univers, 2000.

Glăvan, Gabriela, *M. Blecher - maestrul și umbra. O paradigmă în devenire în Viraj în ireal. Modernități particulare în literatura română interbelică*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2014

Heim,Michael, *Un Babel fericit*, Editura Polirom, Iaşi, 1999.

Jenkins, Richard, *Identitatea socialã*, București,Editura Univers, 2000.

Judt, Tony,*Europa iluziilor*, Editura Polirom, Iaşi, 2000.

Kundera, Milan, Tragedia Europei Centrale, în *Europa centrală, Nevroze, dileme, utopii*,Editura Polirom, Iaşi, 1997.

Lacan, Jacques, *Ecrits*, Editions du Seuil, Paris, 1966.

Le Rider, Jacques, *Mitteleuropa*, PUF, Paris, 1994.

Le Rider,Jacques, *Jurnale intime vieneze*, Editura Polirom,Iaşi, 2001.

Mironescu, Doris, *Viața lui M. Blecher. Împotriva biografiei*, Iași, Editura Timpul, 2011

Nemoianu, Virgil,Cazul ethosului central-european, în *Europa centrală, Nevroze, dileme, utopii*,Editura Polirom, Iaşi, 1997.

Nemoianu, Virgil, Mitteleuropa cosmopolitismul austriac şi conceptul de stat-naţiune, în *Europa centrală, Nevroze, dileme, utopii*,Editura Polirom, Iaşi, 1997.